

В. І. ТЮТЮГІН, О. Д. КОМАРОВ, М. А. РУБАЩЕНКО

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

**Посібник
для підготовки до заліків та іспитів**

Відповідальний редактор
професор *В. І. Тютюгін*

3-тє видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2019

УДК 343.2/7(477)(075)

Т98

Тютюгін В. І.

Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко ; Т98 відп. ред. В. І. Тютюгін. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2019. – 224 с.

ISBN 978-966-937-606-0

Посібник підготовлений відповідно до навчальної програми курсу з «Кримінального права України» (Загальна та Особлива частини) з урахуванням змін та доповнень, внесених до КК України станом на 1 лютого 2019 року. У ньому надаються стислі відповіді на питання, які виносяться на курсові та державні іспити з цієї дисципліни; у підрядкових посиланнях до окремих статей КК наводяться посилання на відповідні рішення Конституційного Суду України, постанови пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; у тексті посібника надаються посилання на релевантні правові позиції Верховного Суду з питань, які були предметом його розгляду; запропоновано перелік навчальної та монографічної літератури для самостійної підготовки студентів до іспиту, написання курсових (контрольних) робіт і наукових доповідей.

Призначений для студентів (слухачів, курсантів) юридичних навчальних закладів та юридичних факультетів усіх форм навчання. Може бути корисним абітурієнтам, аспірантам, науковим та практичним працівникам, а також вступникам до магістратури при підготовці до правничого ЗНО.

УДК 343.2/7(477)(075)

ISBN 978-966-937-606-0

© Тютюгін В. І., Комаров О. Д.,
Рубашенко М. А., 2019
© Видавництво «Право», 2019

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВСУ	– Вісник Верховного Суду України
ВП ВС	– Велика Палата Верховного Суду
ВРУ	– Верховна Рада України
ВСУ	– Верховний Суд
ГК	– Господарський кодекс України
ГУ	– Голос України
ЗП	– Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) / упоряд. : Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011
ЗСУ	– Збройні Сили України
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Кримінальний кодекс України
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КС	– Кримінальне судочинство
КСУ	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МК	– Митний кодекс України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
напр.	– наприклад
н.м.д.г.	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ОВПУ	– Офіційний вісник Президента України
ПдК	– Податковий кодекс України
пит.	– питання
пп.	– пункти
ППВСУ	– Постанова Пленуму Верховного Суду України
РКСУ	– Рішення Конституційного Суду України
СБУ	– Служба безпеки України
СК	– Сімейний кодекс України
ЮВУ	– Юридичний Вісник України

== ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України є однією із фундаментальних навчальних дисциплін при підготовці фахівців за спеціальністю «Право», метою якої є засвоєння студентами юридичних навчальних закладів основних положень про злочин, відповідальність за нього, застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

На сучасному етапі найважливішою формою оцінювання рівня підготовки студентів з будь-якої навчальної дисципліни, в тому числі і з кримінального права, є такий підсумковий контроль знань, як залік та іспит, які вимагають від студента лаконічно, логічно, обґрунтовано, послідовно та в систематизованій формі за короткий час показати всебічне і повне знання програмного курсу за переліком заздалегідь визначених питань, які виносяться на залік чи іспит.

При підготовці до такої форми оцінювання знань студент повинен опрацювати велику кількість нормативного, навчального матеріалу та матеріалів практики застосування закону про кримінальну відповідальність, внаслідок чого значний обсяг часу витрачається не на засвоєння основних положень навчальної дисципліни, а на технічну обробку літератури, визначення обсягу матеріалу і послідовності його вивчення та викладення при наданні відповідей на програмні питання під час заліку чи іспиту. Як наслідок, відповіді студентів іноді мають поверховий, безсистемний та непослідовний характер або перевантажені зайвою інформацією тощо.

Запропонований посібник має на меті надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних положень кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу студента на основних нормативних та доктринальних положеннях, які вивчаються при засвоєнні зазначеної навчальної дисципліни. Використання посібника насамперед сприятиме полегшенню підготовки студентів до заліку чи іспиту – дозволить систематизувати їхні знання, уміння та навички, а також визначити основний зміст і приблизний обсяг відповідей на питання та в кін-

цевому підсумку – забезпечить підвищення рівня їхньої професійної підготовки.

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу «Кримінальне право України» (Загальна та Особлива частини), що викладається студентам (курсантам та слухачам) усіх форм навчання (денної, заочної та вечірньої). Зміст посібника визначено переліком зразкових питань, які включаються до екзаменаційних білетів. При цьому враховано перелік питань, які виносяться на заліки, а також як на курсові, так і на державні іспити.

Використовуючи посібник, слід, однак, урахувувати, що він містить лише певний мінімальний (базисний) обсяг матеріалу із вказаної навчальної дисципліни й у цьому плані є лише своєрідним навчально-довідковим (допоміжним) виданням, яке орієнтує читача і зосереджує його увагу на основних положеннях, які повинні бути ним вивчені та засвоєні при підготовці до заліку чи іспиту з кримінального права і висвітлені під час його складання.

Тому для того, щоб у повному обсязі опанувати матеріал навчальної дисципліни і при складанні заліку чи іспиту виявити необхідний рівень знань, умінь, навичок та на цій підставі надати правильну, всебічну, глибоку, аргументовану, ґрунтовну і систематизовану відповідь на питання, що включені до екзаменаційних білетів, необхідно перш за все і в обов'язковому порядку звернутися до інших джерел: до закону про кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України) та інших нормативно-правових актів; постанов Пленуму Верховного Суду України; правових висновків Верховного Суду, які згідно з частинами 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень і повинні враховуватися судами при застосуванні відповідних норм закону про кримінальну відповідальність (ч. 6 ст. 368 КПК України). Необхідно також звернутися до підручників з кримінального права, відповідних навчальних і навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до закону про кримінальну відповідальність, спеціальної наукової літератури та матеріалів судової практики.

Звертаємо також увагу читачів, що наприкінці кожного питання, з якого Верховний Суд висловив свою правову позицію (сформулював певні висновки), наводяться посилання на відповідні постанови чи ухвали.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА: питання та відповіді

1. Кримінальне право як галузь права: поняття, предмет, метод, система, завдання і функції (ст. 1 КК)

Термін «кримінальне право» вживається у сучасній юридичній науці у трьох значеннях: а) як галузь права, тобто система правових норм, яким притаманний власний предмет і метод правового регулювання; б) як розділ юридичної науки, який являє собою систему доктринальних ідей, теорій і поглядів на злочин і кримінальну відповідальність за його вчинення; в) як навчальна дисципліна, тобто педагогічно адаптована система знань щодо злочину, кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру, що викладається у закладах вищої освіти.

Кримінальне право як галузь права – система правових норм, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи кримінальної відповідальності та (чи) інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Кримінальному праву як галузі права притаманна низка **ознак**:

- Кримінальне право – *фундаментальна (базова, самостійна)* галузь права. Кримінальне право виникло як самостійна галузь права і характеризується притаманним лише йому власним предметом і методом правового регулювання.

- Кримінальне право є галуззю *публічного права*, бо регулює суспільні відносини, учасником яких, з одного боку, є держава (в особі відповідних її органів), а з іншого, – особа, що вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

- Кримінальне право – це *система* правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину.

- Норми кримінального права *закріплюються виключно в законах* і приймаються у встановленому законодавчому порядку – ВРУ або всеукраїнським референдумом. Таким чином, нормам кримінального права притаманна так звана *формальна визначеність*.

Предметом кримінального права є кримінально-правові відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину та притягненням особи, що його вчинила, до кримінальної відповідальності, а також у зв'язку із застосуванням інших заходів кримінально-правового характеру.

Кримінальному праву властивий переважно **імперативний метод правового регулювання**, який полягає в тому, що:

а) учасники кримінально-правових відносин не є рівноправними (у особи, що вчинила злочин, наявний обов'язок понести відповідальність за його вчинення, а у держави (в особі відповідних її органів) – повноваження притягнути особу до кримінальної відповідальності та (чи) застосувати інші заходи кримінально-правового характеру. У свою чергу, держава зобов'язана здійснити таке притягнення до відповідальності тільки на підставах, у порядку та в межах, визначених у КК України, а особа, що вчинила злочин, має право вимагати від держави дотримання таких зобов'язань (ст. 62 Конституції України, ст. 2 КК України);

б) кримінальне право має свій власний предмет, встановлюючи переважно *норми-заборони і норми-зобов'язання*. Водночас кримінальному праву характерні й окремі елементи *диспозитивності* правового регулювання, які виявляються при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), призначенням або звільненням від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про примирення або про визнання вини (ч. 5 ст. 65, ч. 2 ст. 75 КК) тощо.

Норми кримінального права об'єднані у певну **систему**, яка складається із Загальної й Особливої частин.

Загальну частину складають норми, які мають універсальний характер і визначають завдання, принципи та найбільш важливі інститути кримінального права (підставу кримінальної відповідальності, чинність і дію кримінального закону в часі і просторі, стадії вчинення злочину, співучасть у злочині, поняття і види покарань, підстави для звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, підстави застосування інших заходів кримінально-правового характеру, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх тощо).

Особливу частину кримінального права складають норми, що визначають, які конкретно діяння є злочинами (їх ознаки) і встанов-

люють конкретні види та визначають розміри покарань, які можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Норми Загальної й Особливої частин нерозривно пов'язані між собою і тільки в їх єдності та взаємодії дозволяють врегулювати кримінально-правові відносини. Норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини і завжди застосовуються одночасно з її нормами. Водночас Загальна частина побудована на узагальненні ознак, притаманних злочинам, передбаченим в Особливій частині.

Завдання кримінального права закріплені у ст. 1 КК і полягають у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобіганні злочинам.

Для реалізації цього завдання кримінальне право виконує низку **функцій**, основними з яких є *охоронна* і *регулятивна*. *Охоронна* функція полягає в тому, що, встановлюючи заборону на вчинення злочинів і передбачаючи покарання за їх вчинення, кримінальне право тим самим охороняє суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права (життя, здоров'я, власність, громадський порядок і громадська безпека тощо). *Регулятивна* функція кримінального права полягає в тому, що: **а)** передбачаючи покарання за вчинення певних діянь, кримінальне право тим самим вимагає від учасників суспільних відносин правомірної поведінки; **б)** у деяких випадках кримінальний закон прямо надає особі право вчинити певні дії (при необхідній обороні, крайній необхідності тощо); **в)** визначаючи ознаки конкретних злочинів, встановлюючи загальні засади і спеціальні правила призначення покарання, передумови і підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, закон тим самим безпосередньо регулює діяльність правоохоронних органів і судової системи.

===== 2. Закон про кримінальну відповідальність: поняття, ознаки, значення (ст. 3 КК)

Формою нормативного вираження кримінального права як галузі права є *закон про кримінальну відповідальність*. Термін «закон про кримінальну відповідальність», або «кримінальний закон» (вжива-

ються як синоніми), використовується у кримінальному праві у двох значеннях: з одного боку, кримінальним законом називається КК в цілому чи окремі його норми, з іншого – цим терміном охоплюються ті закони, якими вносяться зміни і доповнення до КК.

Закон про кримінальну відповідальність – *письмовий нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу і містить у собі норми, що встановлюють підстави, завдання і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи кримінальної відповідальності та інші заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.*

Закону про кримінальну відповідальність притаманні такі **ознаки**:

- Він завжди є *письмовим нормативно-правовим актом*.
- Він, як і будь-який інший закон, приймається тільки ВРУ або всеукраїнським референдумом і тому має *найвищу юридичну силу*.
- Він містить у собі норми кримінального права, тобто визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які заходи кримінальної відповідальності (в тому числі й покарання) застосовуються до осіб, що їх вчинили, а також встановлює підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання та підстави і порядок застосування інших заходів кримінально-правового характеру.

- Він є *єдиним джерелом кримінального права*. Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються *тільки* КК. Будь-які знов прийняті закони про кримінальну відповідальність після набрання ними чинності включаються безпосередньо до КК.

Значення закону про кримінальну відповідальність полягає в тому, що:

- 1) він є формою існування кримінального права, містить у собі всі норми, які утворюють галузь кримінального права;
- 2) за допомогою кримінального закону забезпечується охорона суспільних відносин, що існують у суспільстві, від злочинних посягань;
- 3) кримінальний закон виконує і виховну функцію, бо формує у громадян уявлення про неприйнятні в суспільстві форми поведінки.

3. Структура закону про кримінальну відповідальність

Закон про кримінальну відповідальність складається з *Загальної і Особливої частин*, які містять у собі норми Загальної і Особливої частин кримінального права відповідно (див. пит. № 1 – система кримінального права).

У *Загальній частині КК* містяться норми, які визначають завдання кримінального законодавства, підставу кримінальної відповідальності, поняття, види та порядок призначення покарання, передумови і підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, підстави та порядок застосування інших заходів кримінально-правового характеру, а також визначають особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

В *Особливій частині КК* визначається коло суспільно небезпечних діянь, які є злочинами, встановлюються види та розміри покарань за вчинення конкретних злочинів, а також закріплюються спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за окремі види злочинів.

У свою чергу, Загальна й Особлива частини кримінального закону поділяються на *розділи* (Загальна частина містить 17 розділів, Особлива – 20), які складаються зі *статей*. Кожна стаття містить назву (заголовок), який визначає основний її зміст. Статті, у свою чергу, можуть містити декілька *частин* – окремих абзаців, які позначаються арабською цифрою. Деякі частини статей можуть містити також *пункти* (напр., ч. 2 ст. 115 КК), а окремі (напр., ст. 72 КК) – і *підпункти*. Окремі статті як Загальної, так і Особливої частини, можуть містити *примітки* (напр., статті 45, 185 КК), у яких розкриваються зміст понять, застосованих законодавцем у тексті статті.

Більшість норм Особливої частини КК є однотипними за своєю структурою і складаються з *диспозицій* і *санкцій*. У *диспозиції* визначаються *ознаки злочинного діяння*, за вчинення якого встановлена кримінальна відповідальність, а в *санкції* – *вид і розмір покарання*, яке може бути призначено судом особі, що його вчинила.

Диспозиції за способом опису в них ознак складу злочину поділяються на: *прості, описові, відсилочні, бланкетні та змішані*.

1. Простою є диспозиція, яка лише називає злочинне діяння без розкриття його ознак (напр. : «Створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти» – ч. 1 ст. 302 КК).

2. Описова диспозиція не лише називає злочинне діяння, а й вказує на його ознаки (напр. у ч. 1 ст. 296 КК прямо вказано, що під хуліганством слід розуміти грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом).

3. У відсилочній диспозиції для встановлення ознак злочинного діяння необхідно звернутися до іншої норми (статті) КК (напр., для з'ясування ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК «Торгівля людьми», необхідно звернутися до ч. 1 цієї ж статті).

4. Бланкетною є диспозиція, в якій для з'ясування ознак злочину необхідно звернутися до *іншого* нормативно-правового акта (який не є кримінальним законом). Така диспозиція характерна здебільшого для злочинів, у яких діяння полягає в порушенні певних правил (напр., диспозиція ст. 271 КК «Порушення вимог законодавства про охорону праці»).

5. Для змішаної диспозиції характерним є те, що вона одночасно поєднує в собі ознаки декількох видів диспозицій (напр., така диспозиція може бути описово-бланкетною, описово-відсилочною тощо). Більшість диспозицій статей Особливої частини є саме змішаними.

Санкції поділяються на альтернативні та безальтернативні, абсолютно визначені та відносно визначені.

1. Альтернативною є санкція, в якій передбачено не один, а декілька видів основних покарань, у зв'язку з чим суд має право вибору лише одного виду основного покарання, який вважає доцільним призначити.

2. Безальтернативною є санкція, що передбачає лише один вид основного покарання. Напр., санкція ч. 1 ст. 152 КК («Згвалтування») передбачає, що таке діяння може каратися виключно позбавленням волі.

3. До абсолютно визначених належать санкції, в яких точно визначений не лише вид, а й конкретна міра цього виду покарання. У чинному КК абсолютно визначені санкції відсутні.

4. У відносно визначених санкціях може бути встановлена лише максимальна межа основного покарання або як мінімальна, так і мак-

симальна. У разі визначення в санкції тільки максимальної межі покарання, мінімальна його межа дорівнює мінімуму певного виду покарання, встановленому в нормах Загальної частини КК.

5. Як альтернативні, так і безальтернативні санкції можуть бути також *кумулятивними*, тобто такими, у яких поряд з основним покаранням, передбачене й додаткове покарання чи декілька його видів.

==== 4. Чинність і дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Час вчинення злочину (ст. 4 КК)

Порядок набрання кримінальним законом чинності передбачений у ст. 4 КК. **Чинність кримінального закону** – об'єктивне існування кримінального закону як такого протягом певного часу, коли він має юридичну силу – від моменту набрання ним чинності і до моменту її втрати. **Дія кримінального закону** – його реальний вплив на правовідносини, що склалися між особою, яка вчинила злочин, та державою.

Прийняття кримінального закону. Він приймається ВРУ (або всеукраїнським референдумом), після цього його підписує Голова ВРУ та направляє на підпис Президенту України, який протягом 15 днів або підписує його, або накладає «вето» і повертає назад до парламенту зі своїми мотивованими зауваженнями і пропозиціями на повторний розгляд.

У разі якщо Президент України протягом зазначеного строку не повернув закон для повторного розгляду ВРУ, він вважається схваленим Президентом і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

У разі використання Президентом права «вето», ВРУ може знову прийняти закон не менше як двома третинами голосів від її конституційного складу. За таких умов Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом 10 днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою ВРУ й опубліковується за його підписом.

Оприлюднення закону – доведення до відома всіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування

його повного і точного тексту, викладеного державною мовою, шляхом **опублікування** закону в офіційних друкованих засобах масової інформації. Відповідно до ч. 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» такими офіційними виданнями є газета «Голос України» та Відомості Верховної Ради України. Закони також доводяться до відома населення шляхом їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Верховної Ради, але таке опублікування не вважається офіційним (ч. 5 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»).

Існує два *порядки набрання чинності* законом про кримінальну відповідальність: **ординарний** (звичайний) та **екстраординарний** (надзвичайний).

1. За загальним правилом (в **ординарному порядку**) кримінальний закон набирає чинності *через десять днів з дня його офіційного оприлюднення* (ч. 1 ст. 4 КК). При цьому сам день опублікування закону до уваги не береться, а сплив десятиденного строку починається з 00:00 годин доби, наступної за днем опублікування.

2. В **екстраординарному** порядку закон може набирати чинності:
– з дати, вказаної у самому законі;
– з дня офіційного оприлюднення (опублікування) – тобто з 00:00 годин доби, наступної за днем опублікування;
– з дня набрання чинності іншим нормативно-правовим актом.

При цьому ч. 1 ст. 4 КК встановлює *обмеження* щодо набрання чинності кримінальним законом у екстраординарному порядку – *в будь-якому випадку такий закон не може набрати чинності раніше дня його офіційного оприлюднення* (тобто 00:00 годин доби, наступної за днем його офіційного опублікування).

Останнім часом трапляються випадки, коли в законі вказуються різні дати *набрання ним чинності та введення в дію*. За таких умов закон фактично починає застосовуватися тільки до тих правовідносин, які виникли після введення його в дію¹.

Закон **втрачає чинність** у разі:

1. Скасування або його заміни знову прийнятим (новим) законом. Такий порядок наявний тоді, коли у новому законі:

¹ До цього питання див.: п. 3.1 РКСУ від 06.10.2010 р. у справі №21-рп/201.